

Conceptexamenprogramma economie vmbo-gl/tl

Versie 1

September 2026

Verantwoording

2026 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur

SLO

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 3.8055.052

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
Leeswijzer	5
Meer informatie	5
2. Karakteristiek economie	6
Kenmerken van de mens en maatschappijvakken	6
Kenmerken van het vak economie	7
Economie als schoolvak	7
Doorlopende leerlijn	7
Samenhang met andere vakken	8
Economie in de schoolsoorten	8
Vmbo	9
Havo	9
Vwo	9
3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen	10
4. Eindtermen	11
Domein A Aard van het vak	11
Subdomein A1 Economische denk- en werkwijzen	11
Subdomein A2 Oriëntatie op studie en beroep	16
Domein B Kiezen	17
Subdomein B1 Economische inzichten	17
Subdomein B2 Economische werkelijkheid	21
Domein C Ruilen en interactie	24
Subdomein C1 Economische inzichten	24
Subdomein C2 Economische werkelijkheid	26
Domein D Productie en allocatie van goederen en diensten	28
Subdomein D1 Economische inzichten	28
Subdomein D2 Economische werkelijkheid	33
Domein E Inrichting en ontwikkeling van de Nederlandse economie	36
Subdomein E1 Economische inzichten	36
Subdomein E2 Economische werkelijkheid	41
Domein F Internationale economische betrekkingen	43
Subdomein F1 Economische inzichten	43
Subdomein F2 Economische werkelijkheid	45

Domein G Keuzedomein	48
Subdomein G1 Maatschappelijke vraagstukken	48
Subdomein G2 Bedrijfseconomie	50
Bijlage - Begrippenlijst	54

1. Inleiding

Voor je ligt het conceptexamenprogramma economie voor de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo (vmbo-gl/tl). De afgelopen twee jaar heeft de vakvernieuwingscommissie economie dit conceptexamenprogramma ontwikkeld – tegelijkertijd en in samenhang met de andere conceptexamenprogramma's economie voor alle schoolsoorten en leerwegen. SLO voert in [opdracht](#) van het ministerie van OCW regie over de actualisatie van het gehele curriculum.

Op basis van dit conceptexamenprogramma ontwikkelt het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een conceptsyllabus voor de inhouden die aan het centraal examen zijn toegewezen. SLO zal alle conceptexamenprogramma's en -syllabi beproeven in de onderwijspraktijk. De feedback die wordt opgehaald bij leerlingen, leraren en andere betrokkenen wordt gewogen en waar nodig worden de conceptexamenprogramma's en de conceptsyllabi aangescherpt. Daarna worden de documenten vastgesteld door het ministerie van OCW. Vanaf dat moment kunnen de definitieve examenprogramma's en de syllabi geïmplementeerd worden.

Leeswijzer

Dit conceptexamenprogramma begint met een karakteristiek, waarin de visie op economie vmbo gl/tl en de positie van het vak in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs staat beschreven. Daarna volgt het raamwerk: een schematische weergave van de inhouden per domein of subdomein en een verdeling van inhouden over school- en centraal examen. Daarna volgen de eindtermen. Per eindterm is een doelzin, uitwerking ('Het gaat hierbij om') en een illustratie ('Te denken valt aan') opgenomen. Tot slot staat in de bijlage de begrippenlijst.

Meer informatie

Meer informatie over de inhoudelijke keuzes en de inrichting van het proces is te vinden in het toelichtingsdocument conceptexamenprogramma's economie/mens en maatschappijvakken vmbo, havo en vwo (Bart, 2026).

Alle informatie over de totstandkoming, de opzet, werkwijze en inhoud van de conceptexamenprogramma's is te vinden op:

www.actualisatie-examenprogrammas.nl/mens-maatschappij.

2. Karakteristiek economie

Kenmerken van de mens en maatschappijvakken

De mens en maatschappijvakken bestuderen mensen in hun onderlinge relaties en in relatie tot hun leefomgeving. Centraal staan manieren waarop mensen (samen)leven, de samenleving vormgeven en betekenis geven aan de wereld. Samenlevingen worden binnen deze vakken opgevat als dynamische sociale systemen die voortdurend in beweging zijn en reageren op veranderingen in hun omgeving.

Binnen de mens en maatschappijvakken vormen verwondering en fascinatie belangrijke uitgangspunten: zij wekken de nieuwsgierigheid en nodigen uit tot verder denken en onderzoeken. Leerlingen leren vragen te stellen, verschijnselen te analyseren, perspectieven te onderscheiden en verbanden te leggen tussen individueel handelen en bredere sociale, politieke, economische en ecologische ontwikkelingen.

Wat de mens en maatschappijvakken met elkaar verbindt, is hun gedeelde focus op het ontwikkelen van inzicht in sociale processen en het oefenen met verschillende benaderingswijzen. Door kennis te maken met uiteenlopende manieren van denken en onderzoeken leren leerlingen de complexiteit van samenlevingen te doorgronden, zich te verhouden tot onzekerheid en uiteenlopende interpretaties en onderbouwde oordelen te vormen. Deze benaderingen worden binnen maatschappelijke vraagstukken geoefend en verdiept. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs omvat het vakkencluster aardrijkskunde, bedrijfseconomie, economie, filosofie, geschiedenis, maatschappijleer en maatschappijstudies. Elk vak kent een eigen perspectief op maatschappelijke vraagstukken en brengt daarbij eigen vraagstellingen, concepten en benaderingswijzen mee. Deze variatie stelt leerlingen in staat om verschijnselen vanuit verschillende perspectieven te verkennen.

Zo dragen de mens en maatschappijvakken bij aan de vorming van leerlingen tot reflectieve deelnemers aan de samenleving en ondersteunen zij de leerlingen bij het ontwikkelen van een duurzame, verantwoordelijke en respectvolle omgang met anderen, met samenlevingen en met de aarde als gezamenlijke leefomgeving.

Kenmerken van het vak economie

Economie komt van het Griekse *oikonomia* dat verwijst naar het goed besturen van het huishouden. Het vak economie bestudeert de keuzes die mensen, bedrijven en overheden maken waarbij schaarse middelen worden ingezet om behoeften te bevredigen.

Economie als schoolvak

Het schoolvak economie rust leerlingen toe met economische inzichten, economische denk- en werkwijzen en kennis over de economische werkelijkheid. Dit stelt hen in staat de wereld om hen heen te begrijpen en helpt hen keuzes te maken als individu en als lid van de samenleving. Steeds staat het streven naar welvaart centraal, voor het individu en voor de samenleving als geheel. Welvaart wordt breed opgevat: als de kwaliteit van leven hier en nu, in relatie met de welvaart van latere generaties en van die van mensen elders in de wereld.

Leerlingen leren dat keuzes nodig zijn, omdat niet alles kan of wenselijk is, gezien de budgettaire en planetaire grenzen en maatschappelijke gevolgen van keuzes. Ze leren welke afwegingen zij daarin kunnen maken en welke verschillende waarden, perspectieven en belangen daarbij een rol kunnen spelen. Met behulp van modellen, theorieën, verhalen en methodieken afkomstig uit verschillende economische wetenschappelijke benaderingen krijgen leerlingen inzicht in de manier waarop economen de economische werkelijkheid verklaren en tot aanbevelingen komen.

Leerlingen leren hoe individueel gedrag economische uitkomsten beïnvloedt en hoe deze uitkomsten op hun beurt het gedrag van mensen sturen. Hierbij gaat het om rationeel keuzegedrag en hoe mensen hiervan afwijken. Leerlingen leren hoe samenwerken tot wederzijds voordeel kan leiden, maar dat dit ook lastig kan zijn. Tegelijk leren ze dat de economie een sociaal systeem is van groepen mensen die verschillen qua bezit, opleiding, netwerken en invloed. Een samenhangend geheel van instituties geeft richting aan het economisch gedrag van mensen, zoals waarden en normen, wetten en regels, en organisaties als rechtbanken of een centrale bank. Het schoolvak gaat over de economische wetenschap en over de economische werkelijkheid zoals we die concreet om ons heen ervaren. Bij de economische werkelijkheid bouwen de leerlingen onder andere kennis op over wonen, werken en natuur en bestuderen vraagstukken die daarbij spelen.

Doorlopende leerlijn

Bij vmbo-bb/kb is economie een verplicht vak bij de profielen economie en ondernemen en horeca, bakkerij en recreatie en kan daarnaast als keuzevak

gekozen worden bij het profiel dienstverlening en producten. Bij vmbo-gl/tl is economie een verplicht vak bij het profiel economie en een keuzevak bij de overige profielen. Bij havo en vwo is economie een verplicht vak bij het profiel economie en maatschappij en een keuzevak bij de overige profielen. Leerlingen in de onderbouw van het vo analyseren economische keuzes en mogelijke gevolgen daarvan. Ook beschrijven ze de economie als sociaal systeem. Het examenprogramma verdiept dit door leerlingen inzicht te geven in de wisselwerking tussen individuele keuzes en het systeem. In de bovenbouw krijgen vraagstukken meer diepgang doordat leerlingen inzichten uit de economische wetenschap toepassen en gebruikmaken van data en kennis over instituties.

Samenhang met andere vakken

Om de taal van de econoom te verstaan hebben leerlingen Nederlandse taalvaardigheid en wiskundige vaardigheden nodig. Wiskunde ondersteunt het modelmatig denken, werken met en analyseren van data, al dan niet met gebruik van ICT. Daarnaast biedt economie toepassingen voor het vak wiskunde. Door deze wisselwerking versterken deze vakken elkaar en voorkomen zij overlappendheid.

De ideeën van moraalfilosofen vormden het begin van de economische wetenschap. Nog steeds spelen onderwerpen als een goed leven, rechtvaardigheid en moraliteit een rol binnen het schoolvak economie. Institutionele economie laat zien hoe samenwerken bevorderd wordt door de inrichting van onze maatschappij en raakt daarmee aan maatschappijleer en burgerschap. Vanzelfsprekend is het vak verbonden met het praktijkvak economie en ondernemen en bedrijfseconomie. Het studieobject is echter anders. Deze vakken kennen een praktische insteek. Zij bestuderen, of ervaren, de bedrijfseconomische besluitvorming, waarbij de leerling in de rol van beslisser kruipt als privépersoon of namens een organisatie. Om oplossingen voor specifieke vraagstukken te ontwikkelen.

Economie in de schoolsoorten

Het examenprogramma biedt leerlingen op alle schoolsoorten en leerwegen economische inzichten en denk- en werkwijzen. Daarmee leren zij nadenken over individuele en maatschappelijke vraagstukken. Iedere leerling maakt immers, nu en later, deel uit van huishoudens en van de maatschappij. Onderscheidend in de schoolsoorten is de complexiteit van de vraagstukken en de benodigde cognitieve en wiskundige inzichten die leerlingen daarvoor gebruiken.

Vmbo

In de basisberoepsgerichte leerweg (bb) ligt de nadruk van het vak economie op praktische economische vaardigheden en inzichten die leerlingen direct kunnen toepassen in hun dagelijks leven. Financiële educatie, met als doel de redzaamheid van de leerlingen te vergroten, is daarbij een belangrijk onderdeel. Leerlingen krijgen voorgestructureerde vraagstukken en mogelijke oplossingsrichtingen aangeboden. Naast algemene vorming zijn de inhouden gericht op de uitstroom naar mbo-niveau 2.

Bij de kaderberoepsgerichte leerweg (kb) zijn daarbij de vraagstukken complexer van aard en worden cijfers niet enkel gebruikt, maar ook geanalyseerd. De inhouden zijn gericht op uitstroom naar opleidingen op mbo-niveau 3.

In de gemengde en theoretische leerweg (gl/tl) is meer ontwerpruimte en zullen meer inhouden en vraagstukken aan bod komen. De inhouden zijn gericht op mbo-niveau 4 en een mogelijke doorstroom naar havo.

Havo

Havo richt zich daarnaast op het gebruik van modellen en algebraïsche en grafische vaardigheden. Algebraïsche vaardigheden worden in beperkte mate en met een toepassingsgerichte insteek gebruikt. Zo worden leerlingen voorbereid op hbo-opleidingen of op de doorstroom naar vwo.

Vwo

Op het vwo leren leerlingen daarnaast complexe economische inzichten herkennen en toepassen. Daarbij worden modellen met meer abstractie en complexiteit ingezet. Algebraïsche vaardigheden worden ingezet voor meer theoretische diepgang. Op deze wijze worden leerlingen voorbereid op universitaire vervolgopleidingen.

3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen

Hieronder vind je het raamwerk van economie geordend naar domeinen en subdomeinen. Daarbij is een verdeling van inhoud over het schoolexamen (SE) en centraal examen (CE). Onderstaande SE-CE-verdeling is de basis voor het ontwikkelen van de conceptsyllabus.

Domeinindeling	Titel (sub)domein	Toewijzing	
		SE	CE
Domein A	Aard van het vak		
Subdomein A1	Economische denk- en werkwijzen	x	x
Subdomein A2	Oriëntatie op studie en beroep	x	
Domein B	Kiezen		
Subdomein B1	Economische inzichten	x	
Subdomein B2	Economische werkelijkheid	x	
Domein C	Ruilen en interactie		
Subdomein C1	Economische inzichten	x	
Subdomein C2	Economische werkelijkheid	x	
Domein D	Productie en allocatie van goederen en diensten		
Subdomein D1	Economische inzichten		x
Subdomein D2	Economische werkelijkheid		x
Domein E	Inrichting en ontwikkeling van de Nederlandse economie		
Subdomein E1	Economische inzichten		x
Subdomein E2	Economische werkelijkheid		x
Domein F	Internationale economische betrekkingen		
Subdomein F1	Economische inzichten	x	
Subdomein F2	Economische werkelijkheid	x	
Keuzedomein G	Het bevoegd gezag kiest 1 van de 2 opties	x	
Keuze G1	Maatschappelijke vraagstukken		
Keuze G2	Bedrijfseconomie		

4. Eindtermen

Domein A Aard van het vak

Subdomein A1 Economische denk- en werkwijzen

Eindterm 1

De leerling toont inzicht in de aard van het vak economie. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen van de rol van schaarste, ruil en welvaart in het werk- en onderzoeksgebied van economen;
- uitleggen hoe mensen vanuit oneindige behoeften productie- en consumptiekeuzes maken gegeven beschikbare en alternatief aanwendbare middelen;
- uitleggen hoe keuzes begrensd worden door budgettaire en planetaire grenzen;
- uitleggen van de gevolgen van productie- en consumptiekeuzes op mensen, de samenleving en de natuur, hier en nu, elders en in de toekomst.

Te denken valt aan:

- inzicht in situaties waarbij individuen of huishoudens consumptiekeuzes maken vanuit hun persoonlijke budget;
- situaties waarbij de overheid keuzes maakt vanuit een begroting;
- inzicht in planetaire grenzen gebruiken bij het afwegen van vraagstukken;
- een vraagstuk waarin een huishouden een keuze maakt tussen het aanschaffen van een elektrische auto, een benzineauto of het gebruik van het openbaar vervoer.

Eindterm 2

De leerling past economische denkwijzen toe. (B)

Het gaat hierbij om:

- toepassen van denken en redeneren vanuit: de aard van het vak economie; oorzaak en gevolg; absolute grootheden en relatieve verhoudingen; verschillende perspectieven en belangen; korte termijn en lange termijn; rationaliteit, beperkte rationaliteit en prikkels;
- redeneren hoe het individuele gedrag van mensen de uitkomsten in de samenleving beïnvloedt, en hoe deze uitkomsten op hun beurt het gedrag van mensen beïnvloeden;
- beredeneren dat de samenleving bestaat uit groepen mensen die verschillen qua bezit, opleiding, netwerk, macht en invloed;
- redeneren hoe natuur en arbeid als productiefactoren en op zichzelf invloed hebben op welvaart;
- reflecteren op het denken en redeneren op een open en kritische wijze.

Te denken valt aan:

- in een klaslokaalexperiment participeren om vanuit verschillende perspectieven en machtsverhoudingen een economisch vraagstuk te ervaren;
- weergeven waar de overheid procentueel het meeste geld aan uitgeeft;
- in kaart brengen hoe natuur bijdraagt aan productie en hoe de kwaliteit en omvang ervan bepalend is voor onze welvaart;
- invloed van prikkels en beperkte rationaliteit in het eigen aankoopgedrag onderzoeken;
- in kaart brengen hoe arbeid bijdraagt aan productie, voldoening oplevert en ten koste gaat van vrije tijd.

Eindterm 3

De leerling past economische werkwijzen toe. (B)

Het gaat hierbij om:

- toepassen van theorieën en methodieken uit de economische wetenschap;
- toepassen van vakspecifieke rekenvaardigheden en grafische vaardigheden;
- toepassen van vakspecifiek taalgebruik en brongebruik;
- toepassen van experimenten, games en simulaties.

Te denken valt aan:

- uitleg geven over de gevolgen voor de prijs van tomaten in Nederland na een jaar met een slechte oogst;
- aan de hand van een kosten- en batenanalyse bepalen of je een gewone of elektrische fiets koopt;
- met behulp van de miljoenennota de grootste inkomsten en uitgaven van de overheid bepalen en berekenen of de overheid een tekort of overschot heeft;
- procentuele omvang van de primaire sector berekenen ten opzichte van de totale binnenlandse productie;
- procentuele verandering van de verkoopprijs berekenen.

Eindterm 4

De leerling beschrijft de functie en werking van instituties en interpreteert economische cijfers. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van instituties en hun functies, waaronder relevante instituties voor begrip van wonen, werken en de natuur;
- uitleggen hoe instituties het economisch handelen van mensen beïnvloeden;
- analyseren van economische cijfers over de aard, omvang en samenstelling van de Nederlandse economie, nu en in het verleden;
- analyseren van economische cijfers, waaronder cijfers over de staat en ontwikkeling van wonen, werken en de natuur;
- beoordelen van de zeggingskracht van economische cijfers.

Te denken valt aan:

- werkgelegenheid per economische sector in Nederland vergelijken;
- bij een nieuwbouwproject de verhoudingen tussen de verschillende typen woningen analyseren om aan te geven welke groepen woningzoekenden het meest gebaat zijn bij dit project;
- vergelijken van de koopkracht tussen twee landen met behulp van de Big Mac-index;
- instituties zoals vakbonden, werkgeversorganisaties en de overheid, en hun rol bij de totstandkoming van arbeidsvoorwaarden beschrijven.

Eindterm 5**De leerling redeneert over vraagstukken in de economische werkelijkheid. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van economische vraagstukken, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van instituties;
- toepassen van economische denk- en werkwijzen op aspecten van de economische werkelijkheid, waaronder wonen, werken en de natuur;
- benoemen van perspectieven, waarden, belangen en machtsposities van betrokkenen;
- beschrijven van verschillende oplossingsrichtingen en hun implicaties;
- onderbouwen van afwegingen tussen waarden en belangen en van mogelijke oplossingsrichtingen.

Te denken valt aan:

- een poster presenteren over alternatieven die een gemeente kan kiezen om het woningtekort op te lossen;
- bij het kopen van voedsel afwegen welke waarden leidend zijn om tot een keuze te komen en welke consequenties deze keuze heeft voor verschillende betrokkenen;
- in kaart brengen hoe natuur bijdraagt aan productie en hoe de kwaliteit en omvang ervan bepalend is voor onze welvaart;
- in kaart brengen wat de voordelen en nadelen zijn bij het verhogen van het minimumloon in Nederland;
- bij een gezin beschrijven welke afwegingen zijn gemaakt bij de verdeling van de taken in het huishouden.

Subdomein A2 Oriëntatie op studie en beroep

Eindterm 6

De leerling gebruikt ervaringen, interesses en kwaliteiten bij de eigen oriëntatie op studie en beroep. (E)

Het gaat hierbij om:

- verkennen van de rol van vakspecifieke kennis en vaardigheden in de samenleving;
- oriënteren op sectoren, beroepen en vervolgopleidingen waarin kennis en vaardigheden van het schoolvak economie een rol kunnen spelen;
- deelnemen aan activiteiten die bijdragen aan het verkennen van interesses, kwaliteiten en mogelijkheden;
- reflecteren op opgedane ervaringen, indien relevant voor de eigen oriëntatie op studie en beroep.

Te denken valt aan:

- een lijst maken van economische mbo-opleidingen;
- een open dag bezoeken van een lokaal bedrijf dat aansluit bij het profiel van de leerling;
- onderzoeken welke opleidingstrajecten bij een specifieke baan passen;
- onderzoeken welke vaardigheden nodig zijn om als zzp'er aan de slag te gaan.

Domein B Kiezen

Subdomein B1 Economische inzichten

Eindterm 7

De leerling toont inzicht in de noodzaak van kiezen. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheid maken tussen schaarse en vrije goederen;
- beschrijven van materiële en immateriële behoeften;
- beschrijven van manieren van huishoudens om met tijd of geld in behoeften te voorzien;
- uitleggen van de spanning tussen onbegrensde behoeften en beperkte middelen;
- uitleggen hoe consumptiekeuzes gevolgen hebben voor jezelf, de samenleving en de natuur.

Te denken valt aan:

- de middelen en behoeften van het eigen huishouden in kaart brengen;
- in kaart brengen op welke manieren een huishouden in behoeften kan voorzien;
- berekenen hoe een budget aan middelen verdeeld kan worden over twee goederen of diensten door een huishouden;
- de ecologische kosten van een consumptiegoed inventariseren;
- interviews houden met werkenden over de balans tussen werk en privé.

Eindterm 8**De leerling toont inzicht in hoe huishoudens keuzes kunnen maken.
(B)**

Het gaat hierbij om:

- verklaren hoe huishoudens keuzes kunnen maken door de kosten en baten van keuzemogelijkheden af te wegen;
- verklaren hoe keuzes onder invloed van beperkte rationaliteit tot stand kunnen komen;
- uitleggen hoe partijen beperkte rationaliteit kunnen gebruiken om keuzes van huishoudens te beïnvloeden;
- verklaren hoe keuzes door normen en waarden kunnen worden beïnvloed.

Te denken valt aan:

- de kosten en baten van de besteding van vrije tijd in kaart brengen;
- rationele en niet-rationele overwegingen die een rol spelen bij de aankopen in een supermarkt en de manieren waarop de supermarkt hierop inspeelt verklaren;
- de invloed van sociale media op de keuzes van de leerling;
- de invloed van de inrichting van een supermarkt op keuzes;
- onderzoeken van de invloed van reclame en influencers op keuzes voor kleding, games of vakanties.

Eindterm 9

De leerling toont inzicht in de mogelijkheden van huishoudens om te ruilen over tijd. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen waarom en hoe huishoudens sparen en lenen;
- verklaren hoe huishoudens tot keuzes kunnen komen door de kosten en baten van sparen en lenen af te wegen;
- verklaren hoe kortzichtigheid keuzes kan beïnvloeden;
- onderzoeken hoe keuzes over tijd de welvaart van huishoudens veranderen op korte en op lange termijn.

Te denken valt aan:

- in gesprekken met ouders of verzorgers onderzoeken welke spaar- en leenvormen huishoudens benutten;
- een afweging maken tussen studeren en werken voor een jongvolwassene in Nederland;
- onderzoeken van mogelijkheden om als zzp'er een pensioen op te bouwen;
- onderzoek naar de kosten en baten van koop-op-afbetaling;
- met het Marshmallow-experiment kortzichtigheid ervaren.

Eindterm 10**De leerling toont inzicht in risico en onzekerheid bij keuzes van huishoudens. (B)**

Het gaat hierbij om:

- onderscheid maken tussen vrijwillige en onvrijwillige risico's;
- uitleggen hoe huishoudens risico's kunnen delen via een verzekering;
- verklaren hoe huishoudens besluiten zich al dan niet te verzekeren door de kosten en baten van een verzekering af te wegen;
- uitleggen hoe huishoudens hun mogelijkheden kunnen vergroten door vrijwillige risico's te accepteren.

Te denken valt aan:

- een onderzoek naar de verschillende verzekeringen die ouders of verzorgers af hebben gesloten;
- aan de hand van een casus beredeneren of het verzekeren van een fiets opweegt tegen het risico op fietsdiefstal;
- onderzoek doen naar welke risico's een zzp'er vrijwillig en onvrijwillig accepteert;
- onderzoek doen naar welke leerlingen hun mobiele telefoon hebben verzekerd en de motieven voor deze keuze in kaart brengen;
- in kaart brengen van de kosten van inkomensverzekeringen voor een zzp'er.

Subdomein B2 Economische werkelijkheid

Eindterm 11

De leerling toont inzicht in financiële redzaamheid van jongvolwassenen en reflecteert op financiële keuzes. (B)

Het gaat hierbij om:

- monitoren van inkomsten en uitgaven van jongvolwassenen aan de hand van een begroting;
- uitleggen hoe jongvolwassenen rekening kunnen houden met verwachte en onverwachte gebeurtenissen die impact hebben op inkomsten en uitgaven;
- beschrijven van de afwegingen die jongvolwassenen kunnen maken bij lenen en sparen;
- vergelijken van voor- en nadelen van financiële producten op basis van looptijd, kosten, risico's, verwachte opbrengsten en andere voorwaarden;
- reflecteren op financiële keuzes van jongvolwassenen.

Te denken valt aan:

- de gevolgen van het regelmatig doen van kleine onbewuste uitgaven berekenen;
- de afweging maken om geld te lenen voor je opleiding of tijdens je opleiding te gaan werken;
- een overzicht maken van de kosten en baten op korte en lange termijn van een vervolgopleiding;
- verschillende mobiele telefoonabonnementen vergelijken;
- financiële adviezen van influencers doorrekenen en beoordelen.

Eindterm 12**De leerling beschrijft de aard, omvang en gevolgen van consumptie in Nederland. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de aard en omvang van bestedingscategorieën van Nederlandse huishoudens;
- analyseren van historische en actuele cijfers over consumptiepatronen van huishoudens in Nederland;
- vergelijken van cijfers over consumptiepatronen van huishoudens in verschillende landen;
- uitleggen van de invloed van instituties en regelgeving op de consumptie in Nederland;
- interpreteren van data over de gevolgen van consumptie van huishoudens in Nederland.

Te denken valt aan:

- in kaart brengen van het huidige consumptiepatroon van Nederlandse jongvolwassenen en vergelijken met een jongvolwassenen van tien jaar geleden;
- de gemiddelde ecologische voetafdruk in Nederland vergelijken met die van andere landen;
- activiteiten en verantwoordelijkheden van Keuringsdienst van Waren in kaart brengen;
- aan de hand van een krantenartikel de gevolgen van de Nederlandse kledingconsumptie bespreken voor de werkgelegenheid en welvaart hier en elders.

Eindterm 13**De leerling redeneert over een vraagstuk dat speelt bij consumptiekeuzes van jongvolwassenen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk dat speelt bij consumptiekeuzes van jongvolwassenen, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van instituties;
- benoemen van perspectieven, belangen en machtsposities van verschillende betrokkenen;
- benoemen van de spanning tussen verschillende belangen bij consumptiekeuzes, waaronder betaalbaarheid, kwaliteit, duurzaamheid en rechtvaardigheid;
- beschrijven van alternatieve consumptiekeuzes en hun implicaties;
- onderbouwen van afwegingen tussen waarden en belangen in het vraagstuk.

Te denken valt aan:

- bij het kopen van kleding in een matrix afwegen welke waarden leidend zijn om tot een keuze te komen;
- bij het boeken van een vakantie verschillende vervoersopties met elkaar vergelijken;
- in een klassengesprek bespreken in welke mate budget en gezondheidseffecten meespelen bij voedselkeuzes;
- een debat voeren over de vraag in hoeverre regulering van influencers gewenst is;
- bij het boeken van een vakantie verschillende vervoersopties met elkaar vergelijken.

Domein C Ruilen en interactie

Subdomein C1 Economische inzichten

Eindterm 14

De leerling toont inzicht in ruilen.

Het gaat hierbij om:

- uitleggen waarom huishoudens tot ruil komen als er sprake is van wederzijds voordeel;
- uitleggen hoe arbeidsdeling ontstaat op basis van kostenvoordelen;
- uitleggen hoe arbeidsdeling leidt tot specialisatie, ruil en welvaart;
- uitleggen hoe geld als ruilmiddel indirecte ruil makkelijk maakt;
- uitleggen hoe registers, keurmerken en belangenorganisaties vertrouwen in ruilen kunnen vergroten.

Te denken valt aan:

- wederzijds voordeel bereiken met en zonder algemeen geaccepteerd ruilmiddel;
- situaties bedenken waarin twee personen of partijen vrijwillig ruilen omdat beiden er beter van worden, zoals het ruilen van tijd door op te passen in ruil voor geld;
- spel spelen waarbij specialisatie of samenwerking leidt tot een hogere opbrengst;
- in kaart brengen waar de meeste kleding die we dragen is gemaakt en waarom dat zo is;
- vergelijkend warenonderzoek van de Consumentenbond gebruiken om tot een goede ruil te komen.

Eindterm 15**De leerling toont inzicht in een gevangenendilemma. (B)**

Het gaat hierbij om:

- analyseren van eenmalige en simultane spelen;
- bepalen en verklaren van de uitkomst;
- herkennen van een gevangenendilemma;
- uitleggen hoe normen, zelfbinding of wetgeving een gevangenendilemma kan verhelpen.

Te denken valt aan:

- een opbrengstenmatrix als illustratie van een gevangenendilemma met de best-response-methode oplossen;
- in een klaslokaalexperiment participeren waarin een gevangenendilemma wordt geïllustreerd;
- een regel bedenken die leerlingen verplicht allebei bij te dragen aan een werkstuk, zodat ze samen tot een beter resultaat komen.

Subdomein C2 Economische werkelijkheid

Eindterm 16

De leerling redeneert over een vraagstuk ten aanzien van arbeidsdeling. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van instituties;
- benoemen van betrokkenen en hun machtsposities;
- benoemen van de spanning tussen verschillende waarden en belangen, waaronder gelijkheid, autonomie en tradities;
- beschrijven van voor- en nadelen van verschillende oplossingsrichtingen;
- onderbouwen van afwegingen tussen waarden en belangen.

Te denken valt aan:

- een klassengesprek voeren over de afwegingen die je kunt maken over wie er in het huishouden minder gaat werken als er kinderen komen;
- een debat voeren over de wenselijkheid van taakdifferentiatie in het onderwijs, zoals het inzetten van onderwijsassistenten of AI-tools, en de effecten op kwaliteit;
- een ontwerp maken voor de arbeidsdeling in een horecazaak, waarbij leerlingen moeten beslissen hoe de beschikbare arbeidskrachten en taken worden verdeeld;
- interviewen van een manager over vraagstukken ten aanzien van arbeidsdeling die op het werk spelen;
- onderzoeken van voor- en nadelen van zelf groenten verbouwen, of dit inkopen bij de groenteboer.

Eindterm 17

De leerling redeneert over een vraagstuk waarin sprake is van een gevangenendilemma. (B)

Het gaat hierbij om:

- benoemen van de spelers en hun keuzes in het vraagstuk;
- herkennen van een speltheoretische weergave die past bij het vraagstuk;
- uitleggen waarom er sprake is van een gevangenendilemma bij het vraagstuk;
- beschrijven van verschillende oplossingsrichtingen voor het vraagstuk;
- onderbouwen van afwegingen tussen verschillende oplossingsrichtingen.

Te denken valt aan:

- botsende belangen bij groepsprojecten op school;
- conflicten tussen werkgevers en werknemers bij loononderhandelingen;
- concurrentie tussen bedrijven om marktaandeel;
- botsing tussen individuele en collectieve belangen bij het beperken van CO₂-uitstoot door landen.

Domein D Productie en allocatie van goederen en diensten

Subdomein D1 Economische inzichten

Eindterm 18

De leerling toont inzicht in de productie en ruil van goederen en diensten door huishoudens en gemeenschappen. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van goederen en diensten die door huishoudens en gemeenschappen worden geproduceerd;
- uitleggen van het belang van onbetaalde arbeid;
- uitleggen van het belang van productie en ruil van goederen en diensten door huishoudens en gemeenschappen.

Te denken valt aan:

- een logboek maken van de eigen productie binnen het huishouden;
- interview met ouders of verzorgers over de manier waarop zij tot een taakverdeling zijn gekomen;
- in kaart brengen hoe mantelzorg kan bijdragen aan het beperken van zorgkosten;
- in een klassengesprek inventariseren welke door de gemeenschap geproduceerde goederen en diensten leerlingen gebruiken.

Eindterm 19**De leerling toont inzicht in de productie en ruil van goederen en diensten op markten. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van goederen en diensten die op markten worden verhandeld;
- uitleggen van het belang van productie en ruil van goederen en diensten op markten;
- uitleggen aan welke randvoorwaarden markten moeten voldoen om te kunnen functioneren;
- inventariseren van de voor- en nadelen van productie en ruil op markten.

Te denken valt aan:

- de rol van markten onderzoeken in het proces van specialisatie door huishoudens;
- een klassengesprek voeren over het belang van eigendomsrechten en de rol van de overheid in het beschermen daarvan;
- leerlingen laten nagaan wat er allemaal nodig is voordat een pak hagelslag in hun keukenkastje staat en welke bedrijven, goederen en diensten daarbij betrokken zijn;
- bezoek aan een toezichthoudend instituut zoals de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA).

Eindterm 20

De leerling legt het gedrag van vragers en aanbieders uit en daaruit voortkomende marktuitskomsten. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe vraag en aanbod van goederen en diensten reageren op prijsveranderingen;
- uitleggen hoe vraag en aanbod in evenwicht komen en leidt tot een prijs en hoeveelheid;
- uitleggen hoe vraag en aanbod reageren op veranderingen van andere factoren dan de prijs;
- uitleggen wat voor effecten een verandering van vraag of aanbod heeft op de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid.

Te denken valt aan:

- in klaslokaal-experiment participeren om inzicht op te doen over prijsvorming op een markt;
- de invloed van extreem weer op de vraag, het aanbod en marktevenwichten van landbouwproducten bepalen;
- een interview met een verkoper op een concrete markt en bevragen waarop hij zijn prijzen baseert;
- mogelijke gevolgen beschrijven van een succesvolle reclamecampagne voor een bepaald soort frisdrank.

Eindterm 21**De leerling toont inzicht in hoe markten kunnen falen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen dat marktpartijen marktmacht kunnen krijgen en hoe dit hun marktgedrag beïnvloedt;
- uitleggen dat negatieve externe effecten niet worden meegenomen in de evenwichtsprijs.

Te denken valt aan:

- in een klaslokaalexperiment participeren waarin één vrager of één aanbieder de marktprijs kan bepalen;
- in kaart brengen van de gezondheidsschade als gevolg van de uitstoot van fijnstof;
- de invloed van supermarkten op de prijs en het aanbod van voedingsmiddelen onderzoeken;
- de maatschappelijke kosten van alcoholconsumptie inventariseren.

Eindterm 22**De leerling toont inzicht in beïnvloeding van marktuitskomsten door overheden. (B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen waarom en hoe overheden via wet- en regelgeving de marktuitskomsten beïnvloeden;
- uitleggen waarom en hoe overheden marktuitskomsten beïnvloeden met heffingen en subsidies;
- uitleggen waarom en hoe overheden marktuitskomsten beïnvloeden met maximum- en minimumprijzen.

Te denken valt aan:

- in kaart brengen hoe de overheid woon-werkverkeer van huishoudens beïnvloedt met heffingen en subsidies;
- effecten van een energieprijz-plafond benoemen;
- bescherming van consumenten bij het aankopen van een product in een webwinkel onderzoeken;
- nagaan welke producten gesubsidieerd of belast zijn.

Eindterm 23**De leerling toont inzicht in de productie en ruil van goederen en diensten door overheden. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van goederen en diensten die door overheden worden geproduceerd;
- uitleggen van het belang van productie en ruil van goederen en diensten door de overheden;
- uitleggen waarom overheden collectieve goederen leveren;
- uitleggen waarom overheden quasi-collectieve goederen leveren;
- inventariseren van de voor- en nadelen van productie en ruil door overheden.

Te denken valt aan:

- goederen en diensten die in de eigen omgeving door verschillende overheden worden geleverd;
- een klaslokaalexperiment over de productie van collectieve goederen;
- voorbeelden van collectieve goederen zoals defensie en kustbewaking inventariseren;
- de voor- en nadelen van het aan de markt overlaten van openbaar vervoer.

Subdomein D2 Economische werkelijkheid

Eindterm 24

De leerling beschrijft de arbeidsmarkt in Nederland. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de vraag naar en het aanbod van arbeid en de werking van loonvorming op de arbeidsmarkt;
- beschrijven van ontwikkelingen ten aanzien van de vraag naar arbeid, het aanbod van arbeid en loonvorming;
- beschrijven van de verdeling van de werkgelegenheid in Nederland over verschillende economische sectoren;
- interpreteren van actuele cijfers over de Nederlandse arbeidsmarkt;
- uitleggen van de invloed van instituties en regelgeving op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Te denken valt aan:

- het dashboard met arbeidsmarktstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gebruiken;
- de rol van instituties als een cao, minimumloon, vakbonden en werkgeversorganisaties op de arbeidsmarkt in kaart brengen;
- de ontwikkeling van het werkloosheidspercentage in de 21e eeuw onderzoeken;
- de invloed van arbeidsmigratie op binnenlandse arbeidsmarkten onderzoeken.

Eindterm 25**De leerling redeneert over een vraagstuk dat speelt op de Nederlandse arbeidsmarkt. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van specifieke instituties;
- benoemen van betrokkenen en hun perspectieven, belangen en machtsposities, waaronder werknemers, werkgevers en de overheid;
- beschrijven van de spanning tussen verschillende waarden en belangen, waaronder zekerheid, flexibiliteit en rechtvaardigheid;
- beschrijven van verschillende oplossingsrichtingen en hun implicaties;
- onderbouwen van afwegingen ten aanzien van verschillende oplossingsrichtingen.

Te denken valt aan:

- hoe zorgen we voor voldoende personeel in sectoren, zoals de zorg en het onderwijs;
- hoe zorgen we voor voldoende bestaanszekerheid voor flexwerkers;
- is een publieke financiering van kinderopvang wenselijk;
- is het verhogen van het minimumjeugdloon wenselijk.

Eindterm 26**De leerling beschrijft hoe wonen in Nederland is georganiseerd. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de vraag naar en het aanbod van woonruimte en de werking van prijsvorming;
- beschrijven van de verdeling van de woningvoorraad naar koop- en vrije en sociale huurwoningen;
- interpreteren van actuele cijfers over delen van de Nederlandse woningmarkt;
- beschrijven van ontwikkelingen van de vraag naar woonruimte, het aanbod van woonruimte en prijsvorming op verschillende delen van de woningmarkt;
- uitleggen van de invloed van instituties en regelgeving op de Nederlandse woningmarkt.

Te denken valt aan:

- in kaart brengen van de voorraad huurwoningen in de vrije sector in de eigen gemeente;
- de ontwikkeling van de prijs van een gemiddelde koopwoning in een grafiek zetten;
- de invloed van de veranderende gezinssamenstelling in Nederland op de vraag naar verschillende typen woningen onderzoeken;
- lokaal beleid ten aanzien van de toewijzing van sociale huurwoningen aan woningzoekenden onderzoeken.

Domein E Inrichting en ontwikkeling van de Nederlandse economie

Subdomein E1 Economische inzichten

Eindterm 27

De leerling toont inzicht in het meten van welvaart. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheid maken tussen materiële en immateriële componenten van de welvaart;
- beschrijven van de welvaart met verschillende instrumenten, waaronder de Monitor Brede Welvaart en de Human Development Index;
- beschrijven van de merites en beperkingen van verschillende instrumenten om welvaart te meten;
- beschrijven van de relatie tussen welvaart hier en nu, later en elders.

Te denken valt aan:

- vergelijken van ontwikkelingen van de indicatoren van de Monitor Brede Welvaart;
- onderzoeken wat wel en niet wordt meegenomen in de verschillende instrumenten;
- een klassengesprek voeren over de gevolgen van goedkope vliegtickets voor de welvaart nu, later en elders;
- met een klas een eigen monitor brede welvaart opstellen.

Eindterm 28**De leerling toont inzicht in de bruikbaarheid van het bruto binnenlands product (bbp). (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven dat het bbp berekend kan worden door alle productie of alle inkomens bij elkaar op te tellen;
- analyseren van de ontwikkeling van het bbp, gecorrigeerd voor bevolkingsgroei en inflatie;
- beschrijven van de merites en beperkingen van het bbp.

Te denken valt aan:

- de omvang en onderdelen van de informele economie in kaart brengen;
- de relatie tussen het bbp en een subjectieve welzijnsindicator beschrijven zoals levenstevredenheid;
- een klassengesprek voeren over de voor- en nadelen van een groeiend bbp;
- in kaart brengen wat wel en niet wordt meegenomen in het bbp.

Eindterm 29**De leerling toont inzicht in de verdeling en herverdeling van inkomen en vermogen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de primaire en secundaire inkomensverdeling van een land;
- verklaren hoe inkomens- en vermogensongelijkheid kan ontstaan;
- beschrijven van verschillende perspectieven op inkomens- en vermogensongelijkheid;
- uitleggen hoe belastingen en overdrachten de verdeling van inkomen en vermogen kunnen beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- uitleggen hoe verschillende vormen van vermogen bijdragen aan de inkomens van de bezitters;
- salarissen vergelijken van bepaalde beroepen;
- in gemeenten onderzoeken hoe je de gemiddelde vermogensverschillen kan waarnemen tussen en in woonwijken;
- overheidsingrijpen in de inkomensverdeling en de gevolgen daarvan voor de verdeling van inkomen beschrijven.

Eindterm 30

**De leerling toont inzicht in structuurkenmerken van de economie.
(B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe de potentiële productie afhangt van de omvang en kwaliteit van de beschikbare productiefactoren;
- uitleggen van het belang van een goed functionerende overheid en instituties voor de economie;
- beschrijven hoe maatschappelijke ontwikkelingen de potentiële productie beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- de invloed van ontwikkelingen zoals vergrijzing en klimaatverandering op de potentiële productie beschrijven;
- een analyse maken van de kwaliteit en omvang van de Nederlandse beroepsbevolking;
- een klassengesprek voeren over de economische gevolgen van fraude, corruptie of criminaliteit;
- de impact van klimaatverandering op een concrete economische sector beschrijven.

Eindterm 31**De leerling toont inzicht in de rol en waarde van geld in de economie. (B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen welke functies geld heeft in de economie;
- uitleggen waarom de waarde van geld gebaseerd is op vertrouwen;
- uitleggen hoe inflatie kan ontstaan en hoe dat invloed heeft op de koopkracht en het vertrouwen in geld;
- uitleggen hoe de Europese Centrale Bank (ECB) het vertrouwen in geld bewaakt.

Te denken valt aan:

- persoonlijk gebruik van de ruil-, reken-, en spaarfunctie van geld bijhouden en bespreken;
- een bezoek brengen aan de Nederlandse Bank om te leren over haar rol in de economie;
- vanuit de ontstaansgeschiedenis van geld verklaren dat vertrouwen essentieel is;
- het ontstaan van een loon-prijsspiraal verklaren;
- nagaan hoe de ECB de inflatie kan beteugelen.

Subdomein E2 Economische werkelijkheid

Eindterm 32

De leerling beschrijft de Nederlandse overheidsfinanciën en sociale zekerheid. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de overheidsfinanciën en sociale zekerheid aan de hand van economische cijfers;
- beschrijven waar de inkomsten van de overheid globaal uit bestaan;
- beschrijven waar de uitgaven van de overheid globaal uit bestaan;
- beschrijven waarom er sociale zekerheid in Nederland is en hoe dat is georganiseerd;
- beschrijven van positieve en de negatieve gevolgen van extra overheidsuitgaven voor toekomstige generaties.

Te denken valt aan:

- op Prinsjesdag bestuderen welke veranderingen er komen in de inkomsten en uitgaven van de overheid;
- op de miljoenennota bekijken wat de grootste inkomsten en uitgaven van de rijksoverheid zijn;
- nagaan wat we hebben aan regelingen voor mensen die ziek zijn, of niet kunnen werken;
- met de miljoenennota berekenen of de overheid een overschot of tekort heeft en wat er daarmee gebeurt;
- verklaren hoe een staatsschuld anders is dan een particuliere schuld.

Eindterm 33**De leerling redeneert over een verdelingsvraagstuk ten aanzien van de Nederlandse economie. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het verdelingsvraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van instituties;
- benoemen van betrokkenen en hun perspectieven en belangen, waaronder huishoudens, bedrijven en de overheid;
- benoemen van de spanning tussen verschillende waarden en belangen, waaronder rechtvaardigheid, solidariteit en bestaanszekerheid;
- onderbouwen van afwegingen tussen waarden en belangen.

Te denken valt aan:

- een vraagstuk over nivelleren en denivelleren van inkomensverschillen met belastingen en toeslagen;
- een vraagstuk over intergenerationele rechtvaardigheid en de erfbelasting;
- een vraagstuk over het verdelen van toenemende kosten voor zorg en sociale zekerheid als gevolg van vergrijzing;
- een vraagstuk over het verdelen van de kosten en baten van de energietransitie.

Domein F Internationale economische betrekkingen

Subdomein F1 Economische inzichten

Eindterm 34

De leerling toont inzicht in de verschillen in economische ontwikkeling van landen. (B)

Het gaat hierbij om:

- benoemen van structuurkenmerken die bijdragen aan de economische ontwikkeling van landen;
- beschrijven van structurele achterstanden en groeiverschillen tussen landen;
- vergelijken van de economische ontwikkeling van landen;
- verkennen welke vormen van internationale samenwerking de economische ontwikkeling van landen beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- een vergelijking van de economische ontwikkeling van Nederland met die van een ontwikkelingsland op basis van bbp per hoofd, onderwijs en levensverwachting weergeven in een grafiek;
- onderzoek doen naar waarom sommige landen rijk zijn en andere arm;
- in kaart brengen wat de bijdrage is van arbeidsmigratie aan de economische ontwikkeling van een herkomstland en van een bestemmingsland;
- in kaart brengen wat de bijdrage is van de aanwezigheid van natuurlijke grondstoffen aan de economische ontwikkeling van een land.

Eindterm 35**De leerling toont inzicht in internationale samenwerking en handel.
(B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe internationale handel ontstaat door specialisatie en ruil tussen landen;
- beschrijven van verschillende vormen van economische samenwerking en integratie;
- uitleggen hoe internationale samenwerking tussen landen kan bijdragen aan handel, veiligheid en milieu;
- beschrijven van de voor- en nadelen van vrijhandel en globalisering;
- beschrijven van voor- en nadelen van protectionisme.

Te denken valt aan:

- handelsstromen in kaart brengen tussen Nederland en het buitenland;
- onderzoek doen naar de mate waarin de Europese Unie (EU) afhankelijk is van andere landen voor de productie en import van medicijnen;
- het belang van export in de economische ontwikkeling van een land in Azië;
- beschrijven van de voor- en nadelen van het protectionistische Europese landbouwbeleid;
- het belang van de export en de import van Nederland beschrijven.

Subdomein F2 Economische werkelijkheid

Eindterm 36

De leerling beschrijft hoe Nederland via internationale handel verbonden is met andere landen. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van de aard en omvang van de internationale handel van Nederland;
- interpreteren van economische cijfers over internationale handel van Nederland en het vergelijken hiervan met andere landen;
- beschrijven van de positie van Nederlandse bedrijven in internationale productieketens;
- beschrijven van relevante instituties en regelgeving ten aanzien van internationale handel.

Te denken valt aan:

- doelstelling en werking van de Wereldhandelsorganisatie (WTO);
- in kaart brengen van de hoeveelheid en aard van geïmporteerde en doorgevoerde goederen en diensten;
- de afhankelijkheid van internationale handel voor verschillende sectoren van de Nederlandse economie;
- de ontwikkeling van de openheid van de Nederlandse economie.

Eindterm 37**De leerling beschrijft de economische samenwerking van Nederland met andere landen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van verschillende vormen van economische samenwerking en integratie en de uitwerking daarvan;
- benoemen van de rechten en plichten die voortkomen uit internationale samenwerkingsverbanden;
- beschrijven van de voor- en nadelen van lidmaatschap van de EU voor lidstaten, burgers en bedrijven;
- beschrijven van relevante instituties en regelgeving ten aanzien van internationale samenwerking;
- verklaren van mogelijke spanningen tussen nationale belangen en internationale verplichtingen.

Te denken valt aan:

- voordelen en nadelen van de EU voor Nederland in kaart brengen;
- een klassengesprek voeren over de vraag waarom landen gezamenlijke klimaatregels afspreken;
- Europese afspraken met betrekking tot de interne markt op papier zetten en nagaan welke gevolgen je van deze afspraken in je omgeving ziet;
- in kaart brengen hoe Europese afspraken invloed hebben op het verminderen van CO₂-uitstoot;
- een tijdlijn maken van de ontwikkeling van economische samenwerking binnen Europa.

Eindterm 38**De leerling redeneert over een vraagstuk ten aanzien van internationale handel of internationale samenwerking. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten, cijfers en kennis van instituties;
- beschrijven van de spanning tussen verschillende waarden en belangen van betrokkenen, waaronder soevereiniteit, mensenrechten en milieu;
- onderbouwen van afwegingen tussen waarden en belangen.

Te denken valt aan:

- gesprek voeren over de vraag: zijn goedkope producten uit China goed of slecht voor Nederlandse consumenten;
- in debat gaan over het voorkomen van kinderarbeid in mondiale productieketens;
- gesprek voeren over de vraag: moet de EU invoerheffingen opleggen aan elektrische auto's uit China;
- gesprek voeren over de vraag: moet de Nederland minder afhankelijk worden van Amerika;
- partijprogramma's analyseren op visie en middelen voor toekomstige ontwikkelingssamenwerking.

Domein G Keuzedomein

Het bevoegd gezag kiest één van de twee subdomeinen: G1 maatschappelijke vraagstukken of G2 bedrijfseconomie.

Subdomein G1 Maatschappelijke vraagstukken

Eindterm 39

De leerling onderzoekt een maatschappelijk vraagstuk over duurzaamheid en weegt waarden en belangen af. (H)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten uit meerdere domeinen, data en kennis van instituties;
- beschrijven van de historische achtergrond en de omstandigheden die het vraagstuk hebben gevormd;
- beschrijven van de betrokken actoren vanuit hun diverse perspectieven, belangen, waarden en machtsposities;
- afwegen van waarden en belangen die spelen bij verschillende oplossingsrichtingen;
- een standpunt innemen in relatie tot verschillende waarden, belangen en oplossingsrichtingen.

Te denken valt aan:

- onderzoek naar afvalscheiding en recycling in de eigen gemeente;
- onderzoek naar verduurzaming van kledingketens en afwegen hoe de kosten en baten van deze verduurzaming verdeeld moeten worden;
- vakoverstijgend onderzoek naar een ruimtelijke ordening vraagstuk in de eigen regio en afwegen welke belangen je hierbij het belangrijkste vindt;
- vakoverstijgend onderzoek uitvoeren naar voedselpatronen en op basis daarvan een onderbouwd standpunt formuleren over de mate waarin de overheid hierin een rol zou moeten vervullen.

Eindterm 40**De leerling onderzoekt een maatschappelijk sociaaleconomisch vraagstuk en weegt waarden en belangen af. (H)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van het vraagstuk, gebruikmakend van economische inzichten uit meerdere domeinen, data en kennis van instituties;
- beschrijven van de historische achtergrond en de omstandigheden die het vraagstuk hebben gevormd;
- beschrijven van de betrokken actoren vanuit hun diverse perspectieven, belangen, waarden en machtsposities;
- afwegen van waarden en belangen die spelen bij verschillende oplossingsrichtingen;
- innemen van een standpunt in relatie tot verschillende waarden, belangen en oplossingsrichtingen.

Te denken valt aan:

- onderzoek naar het armoedebeleid in de eigen gemeente en een standpunt innemen over de oplossingsrichtingen van de gemeente;
- onderzoek naar de zorgkosten door toenemende vergrijzing en verschillende waarden en belangen hierin afwegen;
- onderzoek naar hoe huishoudens besluiten zich al dan niet te verzekeren door de kosten en baten van een verzekering af te wegen;
- onderzoek naar economische voordelen en uitdagingen van arbeidsmigratie in Nederland, en afwegen van de verschillende waarden en belangen die hierbij spelen.

Subdomein G2 Bedrijfseconomie

Eindterm 41

De leerling toont inzicht in het starten van een onderneming. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen van het belang van ondernemerschap voor de samenleving;
- benoemen van de benodigde en aanwezige kwaliteiten, ervaringen en middelen voor het starten van een onderneming;
- benoemen van kansen en belemmeringen voor het starten van een onderneming;
- inventariseren van relevante wet- en regelgeving voor deze onderneming.

Te denken valt aan:

- vanuit een idee verkennen wat er nodig is voor het starten van een onderneming;
- in een simulatie verkennen wat er nodig is voor het starten van de onderneming;
- een ondernemer interviewen over de beginfase van een onderneming;
- in kaart brengen waarom en hoe de overheid ondernemen stimuleert.

Eindterm 42

De leerling toont inzicht in hoe je de marketing van een onderneming afstemt op een doelgroep. (B)

Het gaat hierbij om:

- benoemen van de doelgroep;
- onderbouwen hoe het product of de dienst passend is bij de doelgroep;
- onderbouwen hoe de doelgroep bereikt kan worden door promotie;
- inschatten welke prijszetting passend is bij de verwachte vraag van de doelgroep;
- onderbouwen waar het product of de dienst verkocht kan worden.

Te denken valt aan:

- vanuit een eigen idee onderbouwen welke doelgroep op welke wijze het best bereikt kan worden;
- vanuit een simulatie onderbouwen welke doelgroep op welke wijze het best bereikt kan worden;
- bij een bestaande onderneming onderzoeken op welke wijze ze hun doelgroep proberen te bereiken.

Eindterm 43**De leerling toont inzicht in de mogelijke verdiensten en risico's van de onderneming. (B)**

Het gaat hierbij om:

- begroten van de omzet, kosten en het resultaat van de onderneming;
- begroten van het netto-inkomen dat de ondernemer kan onttrekken;
- begroten van de lopende ontvangsten en uitgaven;
- inventariseren van de financiële behoeften van de ondernemer;
- inventariseren van risico's van de onderneming en voor de ondernemer.

Te denken valt aan:

- vanuit een eigen idee begroten van het ondernemingsresultaat en het netto-inkomen dat je uit de onderneming kan onttrekken;
- vanuit een simulatie de ontvangsten en uitgaven begroten;
- bij een bestaande onderneming de risico's van de onderneming en ondernemer inventariseren;
- bepalen van bufferinkomen dat een ondernemer achter de hand zou moeten houden om tegenvallers op te vangen;
- vergelijken van het netto-inkomen dat de ondernemer kan onttrekken uit de onderneming, met de inkomsten die uit loondienst voor vergelijkbare diensten ontvangen kunnen worden.

Eindterm 44**De leerling doet ervaringen op met ondernemende activiteiten. (E)**

Het gaat hierbij om:

- oriënteren op kansen om waarde toe te voegen;
- bijdragen aan een plan om waarde toe te voegen;
- afwegen van mogelijke risico's;
- bijdragen aan een initiatief waarbij waarde wordt toegevoegd en wordt samengewerkt;
- reflecteren op het uitgewerkte initiatief.

Te denken valt aan:

- initiatief nemen om met de leerlingenraad verbeteringen op de school te realiseren;
- het opzetten van een onderneming in de eigen omgeving of als simulatie een idee uitproberen;
- een sociale media-account maken voor een lokale ondernemer;
- deelnemen aan een initiatief om het welzijn van eenzame ouderen te verbeteren;
- actief bijdragen aan een initiatief waarbij een product of dienst wordt ontwikkeld en aangeboden aan anderen.

Bijlage - Begrippenlijst

Hieronder lees je de vakspecifieke begrippen en hun omschrijving. Deze omschrijvingen zijn bedoeld voor leraren om de bedoeling en inhoud van het conceptexamenprogramma te begrijpen.

Begrip	Omschrijving
Beperkte rationaliteit	Gedragsveronderstelling waarbij huishoudens vanwege onder meer onvolledige informatie en cognitieve beperkingen tot keuzes komen die hun welvaart niet altijd maximaliseren.
Collectief goed	Goed dat niet-rivaliserend en niet-uitsluitbaar is en daarom doorgaans door de overheid wordt geleverd.
Gevangenendilemma	Speltheoretische situatie waarin twee partijen onafhankelijk van elkaar hun eigen belang nastreven, waardoor een uitkomst ontstaat die voor beide partijen minder gunstig is dan de uitkomst die door samenwerking bereikt zou kunnen worden.
Huishouden	Een individu of een groep personen die samen een woonruimte delen en die gezamenlijk voorzien in hun behoeften.
Institutie	Het geheel van formele en informele regels, normen, wetten en organisaties dat het gedrag van actoren in de economie beïnvloedt.
Kortzichtigheid	Wanneer bij het afwegen van kosten en baten die op verschillende momenten in de tijd vallen onevenredig veel gewicht wordt toegekend aan de kosten en baten die 'in het nu' vallen.
Maatschappelijk vraagstuk	Complexe kwesties en uitdagingen in de samenleving waarbinnen waarden en belangen een rol spelen. Deze vraagstukken hebben meerdere oplossingsrichtingen en lenen zich bij uitstek voor bestudering vanuit meerdere invalshoeken.
Planetaire grens	De ecologische ruimte waarbinnen het functioneren van het aardsysteem voldoende stabiel blijft om welvaart op lange termijn te ondersteunen.
Quasi-collectief goed	Een goed dat, anders dan een collectief goed, door marktpartijen geleverd kan worden, maar waarvan

	de overheid het toch wenselijk vindt dat deze door de overheid wordt geleverd.
Rationaliteit	Gedragsveronderstelling waarbij wordt aangenomen dat huishoudens op basis van volledige informatie over de kosten en baten van hun keuzemogelijkheden keuzes maken die hun welvaart maximaliseren.
Schaarste	De spanning tussen onbegrensde behoeften en beperkte, alternatief aanwendbare middelen.
Vraagstuk	Complexe kwestie of uitdaging met meerdere oplossingsrichtingen, waarbij verschillende waarden en belangen een rol spelen.
Welvaart	De mate waarin mensen hun behoeften kunnen vervullen met schaarse middelen. Het betreft hier de kwaliteit van leven hier en nu in relatie met de welvaart van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld.

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)